

УДК 338.1 (477)

ПЕРВИННЕ ВИРОБНИЦТВО У ДОВОЄННИЙ ПЕРІОД І НА ЕТАПІ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Варченко О. М.¹, д.е.н., професорка,
проректорка з наукової та інноваційної діяльності
<https://orcid.org/0000-0002-9090-0605>

Крисанов Д. Ф.¹, д.е.н., професор, керівник Інституту економіки і бізнесу
<https://orcid.org/0000-0002-9065-3325>

Герасименко І. О.¹, к.е.н., доцентка,
доцентка кафедри фінансів, банківської справи та страхування
<https://orcid.org/0000-0002-7829-8009>

Ткаченко К. В.¹, к.е.н., доцентка,
доцентка кафедри фінансів, банківської справи та страхування
<https://orcid.org/0000-0002-0369-3100>

Варченко О. О.¹, PhD, Економіка,
асистентка кафедри фінансів, банківської справи та страхування
<https://orcid.org/0000-0002-3543-6926>

Тур О. В.², к.е.н., доцентка,
доцентка кафедри економіки праці та менеджменту
<https://orcid.org/0000-0001-7158-0100>

¹Білоцерківський національний аграрний університет, Біла Церква, Україна

²Національний університет харчових технологій, Київ, Україна

<https://doi.org/10.31073/foodresources2024-23-28>

Предмет. Сукупність теоретичних, методичних та прикладних аспектів розвитку різних груп підприємств первинного виробництва в умовах перманентної мінливості внутрішньої ситуації (аграрні кризи і локальні спади, довоєнний період і етап воєнного стану) та посилення турбулентності в економічному середовищі України. **Мета.** Розкрити сучасний стан та узагальнити результати ведення підприємницької діяльності суб'єктами господарювання первинного виробництва в умовах перманентного виникнення аграрних криз, воєнного стану і локальних спадів та посилення зовнішньої турбулентності, обґрунтувати рекомендації практичного змісту, спрямовані на забезпечення їх сталого розвитку у повоєнний період. **Методи.** Основою проведених досліджень були загальнонаукові та спеціальні методи досліджень: системного й ретроспективного аналізу – для встановлення особливостей розвитку різних груп підприємств первинного виробництва у довоєнний період та в умовах воєнного стану; формалізації, аналізу і синтезу – для виявлення та оцінювання різних груп підприємств, що продукували та реалізували первинну продукцію, на тлі зменшення її обсягів в умовах аграрних криз та на етапі війни; порівняльного аналізу – при дослідженні ефективності діяльності груп підприємств різних продуктових і обслуговуючих напрямів. **Результати.** Встановлено причини і наслідки реального впливу аграрних криз і воєнного стану на функціонування різних груп первинного виробництва, а також їх виробничої діяльності у міжкризові періоди та у першому воєнному році. Виявлені переломні моменти в розвитку сільського господарства у зв'язку зі структурними зрушеннями та мінливістю економічної ситуації. Розкрито особливості розвитку різних груп підприємств первинного виробництва за чинними моделями їх стійкості стосовно аграрних криз і локальних спадів: корелюють із спадом виробництва та стійкі по відношенню кризових періодів. Встановлено, що при цьому позитивну роль відіграло підвищення індексу цін на продукцію сільського господарства. Виявлено та встановлено основні умови, які забезпечили активне інвестування різних груп підприємств первинного виробництва у кризові та локально спадні періоди розвитку. **Сфера застосування результатів.** Результати досліджень включають теоретичні засади і практичні підходи щодо розкриття особливостей розвитку та ефективності діяльності суб'єктів господарювання первинного виробництва в умовах кризових й міжкризових періодів та на етапі воєнного стану. Виявлені тенденції будуть використані при відродженні потенціалу підприємств первинного виробництва в процесі ліквідації наслідків окупації та активізації діяльності суб'єктів господарювання із використанням засобів й інструментів їх підтримки.

Ключові слова: первинне виробництво, підприємства, зайнятість, рентабельність, прибутковість та збитковість, ефективність і результативність

PRIMARY PRODUCTION IN THE PRE-WAR PERIOD AND AT THE STAGE OF MARTIAL LAW IN UKRAINE

Olga Varchenko¹, D-r of Sc., Economics, Professor,
Vice-rector for Scientific and Innovative Activities
<https://orcid.org/0000-0002-9090-0605>

Dmytro Krysanov¹, D-r of Sc., Economics, Professor,
Head of the Institute of Economics and Business
<https://orcid.org/0000-0002-9065-3325>

Iryna Gerasimenko¹, PhD, Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Finance, Banking and Insurance
<https://orcid.org/0000-0002-7829-8009>

Kateryna Tkachenko¹, PhD, Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Finance, Banking and Insurance
<https://orcid.org/0000-0002-0369-3100>

Olga Varchenko¹, PhD, Economics,
Assistant of the Department of Finance, Banking and Insurance
<https://orcid.org/0000-0002-3543-6926>

Olesia Tur², PhD, Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Labor Economics and Management
<https://orcid.org/0000-0001-7158-0100>

¹Bila Tserkva National Agrarian University, Bila Tserkva, Ukraine

²National University of Food Technologies, Kyiv, Ukraine

Subject. A set of theoretical, methodological and applied aspects of the development of various groups of primary production enterprises in conditions of permanent variability of the internal situation (agrarian crises and local recessions, the pre-war period and the stage of martial law) and increased turbulence in the economic environment of Ukraine. **Purpose.** To reveal the current state and generalize the results of conducting business activities by economic entities of primary production in the conditions of permanent occurrence of agrarian crises, martial law and local recessions and increased external turbulence, to substantiate recommendations of practical content aimed at ensuring their sustainable development in the post-war period. **Methods.** The basis of the conducted research was general scientific and special research methods: systematic and retrospective analysis – to establish the specifics of the development of various groups of primary production enterprises in the pre-war period and under martial law; formalization, analysis and synthesis – to identify and evaluate various groups of enterprises that produced and sold primary products, against the background of a decrease in their volumes in conditions of agrarian crises and at the stage of war; comparative analysis – when investigating the effectiveness of groups of enterprises in different product and service areas. **Results.** The causes and consequences of the real impact of agrarian crises and martial law on the functioning of various groups of primary production, as well as their production activities in the inter-crisis periods and in the first war year, have been established. Turning points in the development of agriculture in connection with structural changes and the variability of the economic situation were identified. The peculiarities of the development of various groups of primary production enterprises according to the current models of their stability in relation to agrarian crises and local recessions are revealed: they are correlated with the decline of production and stable in relation to crisis periods. It was established that a positive role was played by the increase in the price index for agricultural products. The main conditions that ensured active investment of various groups of primary production enterprises in crisis and locally declining periods of development were identified and established. **Scope of results.** The results of the research include theoretical foundations and practical approaches to uncovering the specifics of development and efficiency of primary production business entities in crisis and inter-crisis periods and at the stage of martial law. The identified trends will be used in the revival of the potential of primary production enterprises in the process of eliminating the consequences of the occupation and revitalizing the activities of business entities with the use of means and tools for their support.

Key words: primary production, enterprises, employment, profitability, profitability and loss, efficiency and effectiveness

Постановка проблеми. Розвиток української економіки характеризується наступними часовими і рухливими просторовими віхами: а) до 2014 р. – у традиційних пострадянських кордонах 1991 р.; б) 2014-2021 рр. – без тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях; в) з лютого 2022 р. – в умовах проведення військових дій на території десяти областей, коли фронт розтягнувся на майже півтори тисячі км і перебуває в постійному русі. Отже аналітичний аналіз доцільно проводити з 2014 р., тобто коли протягом восьми років українська економіка функціонувала в усіченому масштабі (втратила майже 20% ВВП унаслідок окупації Донбасу і Криму), та з 2022 р. і дотепер, коли на території ряду регіонів проводилися, ведуться і ще будуть вестися військові дії: падіння економіки за перший рік війни відбулося на 29,1%, у 2023 р. – зростання на 5,3%. Зазначимо, що зростання ВВП відбувалося на тлі низької бази порівняння 2022 р. – фактично ж економічне відновлення припинилося. У кожному кварталі 2023 р. реальний ВВП був нижчим відносно реального ВВП у відповідному кварталі 2021 р.

Сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних з ними послуг виступає ключовою складовою первинного виробництва, Галузь загалом продукує понад 98% продукції первинного сектора. Функціонування аграрної галузі проходить у складних умовах: зокрема: 2015 і 2020 рр. це роки «дна» аграрних криз і спаду виробництва (відповідно 88,2% і 90,4% валової продукції сільського господарства), а обвальне зменшення у 2022-2024 рр. (78,6% у перший рік війни) пов'язане із зменшенням посівних площ, кількості продуктивної худоби у результаті неспровокованої агресії росії в Україні (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка продукції та ефективності сільського господарства України*
за 2014–2022 рр., валова продукція за 1990 р. – 100%

Показники	Роки									2022 до 2014 = пп
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Валова продукція, %	92,6	88,2	93,8	91,7	99,2	100,6	90,4	104,8	78,6	-14,0
До попереднього року, %	102,2	95,2	106,3	97,8	108,2	101,4	89,9	114,4	75,0	-27,2
Рентабельність операційної діяльності, %	21,4	43,0	33,6	23,2	18,9	19,8	19,1	41,8	20,3	-1,1
Рентабельність всієї діяльності, %	9,2	30,4	25,6	16,5	14,2	16,6	14,0	37,8	13,6	4,4
Прибуткові підприємства, %	84,9	88,9	88,4	86,7	86,7	83,4	82,7	88,3	78,4	-6,5
Індекс цін до попереднього року, %	145,1	166,0	107,6	111,8	104,4	86,6	153,6	116,7	100,1	-45,0

**Складено* за даними Державної служби статистики України за відповідні роки.

Економічні показники діяльності галузі (рентабельність операційна і вся, частка прибуткових підприємств) значною мірою корелюють із масштабуванням індексу цін: його потужне підвищення дозволяло великою мірою навіть у кризові роки утримати більшість господарств «на плаву». За період 2013 (100%)–2022 рр. вартість реалізації продукції сільського господарства (тобто ціни на аграрну сировину) збільшилася у 4,7 рази, а коливання min-max індексу цін на сільськогосподарську продукцію до попереднього року становило майже удвічі: 86,6%–166,0%.

Водночас, враховуючи загострення ситуації практично на усіх частинах фронту, значні провали національної економіки чекають у нинішньому році, коли унаслідок руйнації теплових електростанцій практично більше 40% усієї генерації країни припинило існування. Це відчутно вплине на економічні показники більшості галузей, включаючи аграрний сектор.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток первинного виробництва, тобто розділів (галузей) сільського, лісового та рибного господарства, був предметом досліджень багатьох науковців і практиків. Головна увага приділялася особливостям функціонування і динаміці економічних показників впродовж 2010-их років ключової галузі та окремих аграрних груп і класів підприємств, зокрема: рослинництва та його складових (зернові, олійні і технічні культури, багаторічні рослини й ін.) і тваринництва (молочне і м'ясне скотарство, свинарство, птахівництво, вівчарство та ін.) [1–9]. Але постійні турбуленції у внутрішньому та зовнішньому середовищі, посилення впливу аграрних криз, а особливо запровадження воєнного стану на території України у лютому 2022 р., зумовили суттєві зміни в умовах господарювання та спричинили зниження економічних показників розвитку різних груп підприємств, посилили диференціацію між ними за результатами підприємницької діяльності. Це вимагає проведення глибокого аналізу як причин, так і наслідків цих змін та опрацювання передумов, спроможних забезпечити сталий розвиток підприємств первинного виробництва.

Мета роботи – розкрити сучасний стан та узагальнити особливості ведення підприємницької діяльності суб'єктами господарювання первинного виробництва в умовах перманентного виникнення аграрних криз, воєнного стану і локальних спадів та посилення зовнішньої турбулентності, обґрунтувати рекомендації практичного змісту, спрямовані на забезпечення їх сталого розвитку у повоєнний період.

Основні результати досліджень. Основним пріоритетом розвитку первинного виробництва виступає нарощування фізичних об'ємів продукування аграрної сировини, покращання економічних показників його функціонування, просування по шляху інноваційної модернізації діючих потужностей, техніки та обладнання, ефективного використання залучених матеріальних ресурсів й робочої сили. Важливим показником виступає обсяг виробленої продукції і його похідна – обсяг реалізованої продукції як практичний результат функціонування галузей матеріального виробництва.

Аналізуючи дані, наведені в табл. 2, необхідно зазначити, що по 2021 р. включно за абсолютними показниками спостерігається висхідний тренд, тобто збільшення обсягів реалізованої продукції первинного виробництва з 2014 р. у 4,285 рази (до 943489 млн грн.), у т.ч. сільського господарства – у 4,332 рази (до 910302 млн грн.). Водночас при цьому відбулося підвищення індексу цін на аграрну продукцію за вказаний період у 4,696 рази. Отже фактично маємо висхідний тренд з певним його «просіданням», тобто коефіцієнт «зростання» для первинного виробництва 0,912 (для сільського господарства – 0,922), а після у 2022 р. наступив глибокий спад – 72,3% (ключової галузі – 71,7%), порівняно з попереднім роком. Проаналізуємо, як загальний спад по первинному виробництву відобразився на функціонуванні і економічних результатах роботи окремих розділів і груп підприємств.

Таблиця 2

Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктів господарювання первинного виробництва України*, млн. грн.

КВЕД-2010	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2022 до 2014 = %
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
УСЬОГО (секція А= розділи 01+02+03);	220163	372033	414800	467636	540509	572748	624070	943489	682412	309,9
З нього:										
01 Сільське господарство, мисливство та надання по в'язаних з ними послуг, з неї:	210153	357384	397281	447459	516249	550149	601972	910302	652999	310,7
01.1 вирощування однорічних та дворічних культур	157538	285753	322435	367654	422786	455933	505313	796565	548485	348,1
01.2 вирощування багаторічних культур	4794	4402	3989	6600	5698	5350	5216	7332	6517	135,9
01.3 відтворення рослин	346	459	644	458	596	741	801	1211	614	177,4
01.4 тваринництво	39796	55731	58239	53661	65187	64637	67145	76436	73819	185,5
01.5 змішане сільське господарство	1308	1594	2121	2873	3484	4072	4164	5913	4510	344,8
01.6 допоміжна діяльність у сільському господарстві та післяурожайна діяльність	6330	9366	9777	16134	18425	19327	19242	22734	19008	300,3
01.7 мисливство, відловлювання тварин та надання пов'язаних із ними послуг	40	78	75	78	72	89	92	111	46	115,0
02 Лісове господарство та лісозаготівлі, з неї:	9389	13631	16220	18718	22592	20731	20589	31256	27773	295,8
02.1 лісівництво та інша діяльність у лісовому господарстві	1681	2332	2907	3867	4450	4164	4408	7165	7225	429,8
02.2 лісозаготівлі	6837	10209	12246	13401	16675	15346	14679	22055	19793	289,5
02.3 збирання дикорослих недревних продуктів	71	112	198	464	405	556	797	1097	261	367,6
02.4 надання допоміжних послуг у лісовому господарстві	801	977	870	985	1061	666	705	939	494	61,6
03 Рибне господарство, з неї:	621	1018	1299	1459	1669	1868	1508	1932	1641	264,2
03.1 рибальство	276	417	604	889	1069	1272	799	1064	1189	430,8
03.2 рибництво (аквакультура)	345	601	696	570	600	596	710	867	452	131,0
Довідково:										
Основні засоби: сільське господарство, мисливство та зв'язані з ними послуги, млн грн.	167283	205575	264859	335302	399526	460475	530721	583508	н/д	348,8
Знос основних засобів, %	38,4	37,8	36,9	35,4	35,1	38,0	39,9	40,8	н/д	2,4
Валова продукція сільського господарства, 1990	92,6	88,2	93,8	91,7	99,2	100,6	90,4	103,4	78,6	-14,0

p.= 100%										
Прибуток чистий, млн грн.	21391	101894	89789	68240	70420	92840	81465	237606	84822	396,2
Амортизація, млн грн.						38205	40746	45898	н/д	...
Прибуткові підприємства, %	84,9	88,9	88,4	86,7	86,7	83,4	82,9	88,7	78,5	-6,4
Індекс цін на продукцію сільського господарства, %	145,1	166,0	107,6	111,8	104,4	86,6	153,6	116,7	100,1	-45,0

*Складено та розраховано за даними Державної служби статистики України: Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності у 2010–2022 роках.

Примітка:

1. Дані наведено без урахування результатів діяльності бюджетних установ, за 2014–2021 роки без тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях; дані за 2022 рік наведено без урахування тимчасово окупованих російською федерацією територій та частини територій, на яких ведуться (велися) бойові дії.

2. Інформація за 2021–2022 роки сформована на основі фактично поданих підприємствами звітів та проведених дооцінок показників.

3. Символ (к) – дані не оприлюднюються з метою виконання вимог Закону України «Про офіційну статистику» щодо забезпечення гарантій органів державної статистики щодо статистичної конфіденційності.

Як це не здається нелогічним, але найбільш стійким до кризи в умовах війни виявилася група 01.4 тваринництво: зменшення виробництва і реалізації продукції у 2022 р., порівняно з попереднім роком, становило лише 96,6% (спад з 76436 млн грн. до 73819 млн грн.). Ця група включає вирощування та розведення всіх видів тварин, крім водних, зокрема: великої рогатої худоби та інших рогатих, коней, овець і кіз, свиней, свійської птиці. Водночас, нелогічність незначного зменшення реалізації продукції тваринництва, на нашу думку, пояснюється тим, що були враховані фактично приховані для майбутнього значні втрати, зокрема: забій худоби у зв'язку з неможливістю її переправити у неокуповані регіони і її реалізація як яловичини, що збільшувало обсяги виробництва м'ясної продукції. Але це супроводжувалося відчутним скороченням молочного та іншого поголів'я худоби, зменшенням надоїв та надходження сирого молока на переробку. Це також стосувалося і птахівництва, свиначарства, вівчарства та ін.

Майже удвічі зменшилася реалізація продукції по групі 01.3 відтворення рослин (з 1211 млн грн. до 614 млн грн.) і у 2,4 рази скоротилося по групі 01.7 мисливство, відловлювання тварин та надання пов'язаних із ними послуг (з 111 млн грн. до 46 млн грн.). Але найбільш об'ємними були втрати по групі 01.1 вирощування однорічних та дворічних культур – понад 31% (з 796565 млн грн. до 548485 млн грн.). Ця група включає вирощування небагаторічних культур, що існують не більше двох вегетаційних періодів, а також з метою одержування їх насіння. До них відносяться: вирощування зернових, бобових і насіння олійних культур, овочів і баштанних культур, коренеплодів і бульбоплодів, рису, прядивних та інших культур. Оскільки ця група становить 87,5% від реалізації продукції усього сільського господарства, то якраз вона і справляє відчутний вплив на ситуацію у галузі загалом.

Решта груп також різною мірою зменшили обсяги виробництва і реалізації продукції, зокрема: 01.2 вирощування багаторічних культур – скорочення на 11,1% – (з 7332 млн грн. до 6517 млн грн.); 1.5 змішане – сільське господарство – на 23,7% (з 5913 млн грн. до 4510 млн грн.); 01.6 допоміжна діяльність у сільському господарстві та післяурожайна діяльність – на 16,4% (з 22734 млн грн. до 19008 млн грн.). Ці три групи становлять лише 4% реалізації продукції розділу 01 сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних з ними послуг і тому помітного впливу на показники ключової галузі не справляють.

Викликає значний інтерес і різке збільшення обсягів реалізованої продукції (товарів, послуг) у 2021 р. порівняно з попереднім роком: у розділі 02 Лісове господарство та лісозаготівлі з 20589 млн грн. до 31356 млн грн., тобто у півтора рази більше, а у розділі 03 Рибне господарство з 1508 млн грн. до 1932 млн грн., тобто у 1,3 рази більше.

Що стосується лісового господарства та лісозаготівель, то у 2021 р. перейшли на продаж деревини на відкритих прозорих торгах. Це значно збільшило доходи лісових господарств: обсяг реалізації продукції зріс на 8 млрд грн, чистий прибуток – з 200 млн грн. до 1,7 млрд грн. Додаткові кошти були направлені на оновлення матеріально-технічної бази: капітальні інвестиції зросли до 1,4 млрд грн. Більше 70% у лісовому розділі займає група 02.2 лісозаготівлі, яка включає заготівлю круглого лісоматеріалу для деревообробної промисловості; заготівлю круглого лісоматеріалу, який використовують в необробленому вигляді (рейки, огорожі, стовпи та жердини); збирання та заготівлю паливної деревини; збирання та заготівлю відходів паливної деревини та ін.

Друга причина зростання обсягів реалізації продукції – проведення організаційної реформи в лісовому господарстві: замість майже 300 державних підприємств (ДП) утворили 160 нових, а 124 підприємства було приєднано до інших лісгоспів. У процесі реформування вивільнили величезну кількість адміністративних будівель (це супроводжувалося економією витрат на опалення, ремонти, охорону). Зменшили кількість директорів лісгоспів, зробили ставку на впровадження найбільш ефективного топ-менеджменту.

Що стосується рибного господарства, то на виконання розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.08.2022 № 714-р «Про передачу цілісних майнових комплексів державних підприємств, установ та організацій до сфери управління Державного агентства меліорації та рибного господарства» станом на 31.12.2022 зі сфери управління Держводагентства до сфери управління Держрибагентства передано 38 водогосподарських організацій, які виконують функції меліорації земель та експлуатації державних водогосподарських об'єктів комплексного призначення, міжгосподарських зрошувальних і осушувальних систем у районі діяльності. Отже, повноваження Держрибагентства з питань меліорації, які були передані відомству ще у травні 2021 р., почали реалізовуватися з серпня 2022 р. Водночас, реалізація продукції Держводагентства була передана у 2021 р. і за неї, після уточнення назви відомства, уже звітувалося Державне агентство з розвитку меліорації, рибного господарства та продовольчих програм (Держрибагентство). Таким чином мали місце організаційні перетворення і вони спричинили збільшення обсягів реалізованої продукції (товарів, послуг) по розділу 02 Рибне господарство. Домінуючу роль тут займає група 03.1 рибальство, тобто «вилов риби», який включає види діяльності з полювання, добування або збирання живих водних організмів (переважно риби, молюсків і ракоподібних), у т.ч. водних рослин, в океанічному середовищі або в прісних водах для їх уживання в їжу людьми.

Квінтесенцією господарської діяльності суб'єктів підприємництва у матеріальному виробництві виступають економічні показники, які визначаються по закінченню календарного року: дохід, прибуток, збиток, рентабельність та ін. Динаміка чистого прибутку (збитку) за результатами діяльності підприємств первинного виробництва за 2014-2022 рр. наведена у табл. 3. Її аналіз свідчить, що тут прямих залежностей не існує, зокрема: чистий прибуток ключової галузі (сільське господарство) у кризовому 2015 р. збільшився, порівняно з попереднім роком, у 4,8 рази (з 21481 млн грн. до 102849 млн грн.), але у післякризовий рік зменшився на 12% (до 89789 млн грн.). На нашу думку, у цьому випадку чітко спрацював індекс цін, який було зафіксовано на позначці 166,0%, порівняно з попереднім 2014 р. Це найвищий показник, який взагалі спостерігався на досліджуваному етапі. Він також підсилюється і найвищим показником рентабельності (табл. 4): операційної – 43,0%, усієї – 30,4%. Підсилює цю тезу також і найвища частка прибуткових підприємств у сільському господарстві – 88,9%. Отже ключова роль у досягненні потужних економічних результатів у кризовому 2015 р. належить надзвичайно високо «злетівшому» індексу цін на продукцію ключової аграрної галузі.

Водночас дещо по іншому треба розцінити ситуацію у кризовому 2020 р. Тут були досягнуті відносно невисокі показники: чистий прибуток становить 81465 млн грн. при індексі цін на продукцію сільського господарства 153,6% і низькій рентабельності відповідно 19,1% та 14,0%, але вище було у докризовому 2019 р. (чистий прибуток на 14% більше – 92840 млн грн.) при індексі цін 86,6% і дещо вищій рентабельності: 19,8% та 16,6%. Однак дуже показові результати були досягнуті у післякризовому 2021 р.: чистий прибуток у 2,9 рази вищий (237606 млн грн.), ніж у попередньому кризовому році, хоча обсяг реалізованої продукції був лише у півтора рази більшим (відповідно 602 млрд грн. та 910 млрд грн.). Індекс цін підвищився на 116,7%. Отже, крім підвищеного індексу цін, спрацював фактор реалізації частини аграрної продукції кризового року, яка перейшла у післякризовий період і вже тут була закуплена переробними підприємствами та споживачами. Індекс цін на цю частку продукції становив 179,2% (153,6x1,167). І рентабельність відповідним чином підвищилася: операційна до 41,8% та вся до 37,8%.

Таблиця 3

Чистий прибуток (збиток) підприємств первинного виробництва України*, млн. грн.

КВЕД-2010	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2022 до 2014 = %
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
УСЬОГО (секція А= розділи 01+02+03);	21481	102849	90613	68859	71003	93255	81619	238807	86056	400,6
З нього:										
01 Сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних з ними послуг, з неї:	21391	101894	89789	68240	70420	92840	81465	237606	84822	386,5
01.1 вирощування однорічних та дворічних культур	16098	88290	81760	58713	62787	84544	81023	225726	84455	524,6
01.2 вирощування багаторічних культур	2303	1451	648	1210	547	787	159	753	-556	...
01.3 відтворення рослин	65	99	162	47	14	77	78	78	13	20,0
01.4 тваринництво	6928	13742	7075	8265	7381	6389	882	9456	1989	28,7
01.5 змішане сільське господарство	-1258	-1067	-84	-15	238	309	3	1395	-430	34,1
01.6 допоміжна діяльність у сільському господарстві та післяурожайна діяльність	-2723	-603	255	58	-477	786	-635	230	-615	22,6
01.7 мисливство, відловлювання тварин та надання пов'язаних із ними послуг	-22	-18	-28	-37	-42	-53	-44	-34	-34	154,5
02 Лісове господарство та лісозаготівлі, з неї:	246	890	720	645	586	295	163	1204	1245	506,1
02.1 лісівництво та інша діяльність у лісовому господарстві	35	152	161	171	152	81	21	272	307	877,1
02.2 лісозаготівлі	180	650	511	377	402	213	138	915	913	507,2
02.3 збирання дикорослих недеревних продуктів	0,1	1,2	7,4	68	5,1	-0,4	0,1	3,5	11	110 р.б.
02.4 надання допоміжних послуг у лісовому господарстві	30	89	41	29	27	1	4	14	14	46,7
03 Рибне господарство, з неї:	-156	65	104	-26	-3	121	-10	-3	-11	7,1
03.1 рибальство	-89	-17	-26	2	19	156	-8	37	38	...
03.2 рибництво (аквакультура)	-67	82	130	-28	-22	-35	-2	-40	-49	73,1

*Складено та розраховано за даними Державної служби статистики України: Чистий прибуток (збиток) підприємств за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства за 2010–2022 роки.

Відносно стабільні результати господарювання у досліджуваному періоді демонструють наступні групи підприємств: 01.1 вирощування однорічних та дворічних культур; 01.3 відтворення рослин; 01.4 тваринництво. Для оцінювання масштабу розмаху варіації чистого прибутку проаналізуємо його відношення за ті роки, які характеризують $\max:\min$, у результаті чого отримаємо своєрідний коефіцієнт варіації: група підприємств 01.1 = $(2021:2014 = 225726 : 16098) = 14,0$; 01.3 = $(2021:2022 = 78 : 13) = 6,0$; 01.4 = $(2015:2020 = 13742 : 882) = 15,6$.

Отже найбільший розмах варіації спостерігаємо в кризовостійких групах підприємств 01.4 тваринництво, який становить 15,6; дещо менший – в 01.1 вирощування однорічних та дворічних культур – 14,0 і найменший, тобто в найбільш кризовостійкій групі підприємств, – 01.3 відтворення рослин – 6,0. Остання група включає вирощування посадкового матеріалу всіх видів, у т.ч. черешків, кореневих пагонів та розсади, для відтворення рослин або щеплення дерев. Отже пояснити цю ситуацію можна тим, що тут ключову роль відіграло підвищення цін на продукцію сільського господарства і це загальмувало спад ефективності виробництва, яка зупинилася на позитивній позначці. Водночас свою роль відіграли глибина спаду під впливом аграрних криз і післякризові підйоми, а також зміни в кількості та структурі підприємств, їх виробничій спрямованості тощо.

Решту груп підприємств сільського господарства не оминули збиткові роки, але різною мірою масштабності: від першого воєнного року до усього суцільного періоду, що досліджується в статті. У цьому відношенні, на нашу думку, виправдано буде решту груп підприємств аграрної галузі розмістити у такій послідовності, зокрема:

- а) один збитковий рік: 01.2 вирощування багаторічних культур;
- б) п'ять збиткових років: 01.5 змішане сільське господарство і 01.6 допоміжна діяльність у сільському господарстві та післяурожайна діяльність;
- в) дев'ять збиткових років: 01.7 мисливство, відловлювання тварин та надання пов'язаних із ними послуг.

Остання група підприємств 01.7 є традиційно збитковою (варіація збитків у межах 18-53 млн грн.), оскільки у ній майже відсутні виробничі види діяльності. Водночас у перших двох групах підприємств під впливом ринкових коливань попиту на продукцію та послуги, а також унаслідок регіональних перекосів у запитах на перспективні зміни у структурі виробничої діяльності мали місце відчутні збитки протягом п'яти років (варіація прибутків/збитків для 01.5 – 1395/1258 млн грн., для 01.6 – 786/2713 млн грн.), а також для групи підприємств одного року збитковості 01.2 – 2303/556 млн грн.

Отже група підприємств 01.2 вирощування багаторічних культур, яка включає вирощування рослин, що існують більше двох вегетаційних періодів, які не відмирають після кожного сезону або безперервно ростуть, а також вирощування зазначених культур з метою отримання насіння, опинилася у групі збиткових тільки в умовах воєнного стану. Це пояснюється тим, що істотно зменшилася площа земель унаслідок окупації частини з них, які були зайняті під багаторічними культурами, зокрема: вирощування зерняткових і кісточкових фруктів, винограду, тропічних і субтропічних фруктів, цитрусових, ягід, горіхів, інших плодових дерев і чагарників, олійних плодів, пряних ароматичних і лікарських культур, культур для виробництва напоїв, інших багаторічних культур. Це і зумовило зменшення обсягів вирощеної та зібраної продукції, реальне скорочення постійних і згорання стихійних ринків для її реалізації, занепад частини підприємств.

Таблиця 4

Рентабельність операційної та всієї діяльності підприємств первинного виробництва України*, %.

КВЕД-2010		2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2022 до 2014 =п.п.
1		2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
УСЬОГО (А=01+02+03);	операційна	20,6	41,7	32,4	22,4	18,3	19,2	18,6	40,3	20,0	-0,6
	вся діяльність	8,9	29,5	24,7	16,0	13,7	16,1	13,6	36,4	13,3	4,4
З нього:											
01 Сільське господарство, мисливство та надання по в'язаних з ними послуг, з неї:		21,4	43,0	33,6	23,2	18,9	19,8	19,1	41,8	20,7	-0,7
		9,2	30,4	25,6	16,5	14,2	16,6	14,0	37,8	13,7	4,5
01.1 вирощування однорічних та дворічних культур		23,0	47,2	38,4	24,6	20,6	21,9	22,2	48,2	23,6	0,6
		9,1	33,4	29,2	17,3	15,5	18,3	16,8	43,1	16,7	7,6
01.2 вирощування багаторічних культур		68,9	43,8	26,1	23,8	12,2	7,4	8,0	13,9	-3,7	-72,6
		62,5	39,5	18,0	21,3	10,3	14,9	3,2	12,1	-7,4	-69,9
01.3 відтворення рослин		22,0	26,5	30,1	10,6	6,0	14,9	13,8	9,3	1,6	-20,4
		21,1	24,0	31,9	13,6	-2,4	12,7	13,0	8,4	1,9	-19,2
01.4 тваринництво		23,8	33,1	16,0	20,0	13,8	10,4	5,3	11,3	11,0	-13,8
		17,5	25,4	12,2	15,8	11,3	9,2	1,2	12,7	2,5	-15,0
01.5 змішане сільське господарство		-32,4	-13,6	10,6	9,7	14,6	14,7	3,2	36,8	-7,2	25,2
		-48,3	-31,8	-3,5	-0,5	6,9	7,5	0,1	33,2	-8,9	39,4
01.6 допоміжна діяльність у сільському господарстві та післяурожайна діяльність		-25,1	4,2	8,1	4,2	2,7	7,7	1,1	1,6	3,3	28,4
		-30,9	-6,6	3,6	0,4	-2,9	4,6	-3,6	1,2	-3,0	27,9
01.7 мисливство, відловлювання тварин та надання пов'язаних із ними послуг		-32,6	-20,6	-33,9	-31,8	-31,8	-33,8	-12,5	-26,6	-32,9	-0,3
		-25,0	-13,9	-19,6	-23,6	-22,4	-22,5	-10,5	-14,7	-26,0	-1,0
02 Лісове господарство та лісозаготівлі, з неї:		4,3	9,3	6,6	4,8	3,9	2,3	1,5	6,1	6,2	1,9
		2,8	7,5	5,1	4,0	3,0	1,7	1,0	4,6	4,7	1,9
02.1 лісівництво та інша діяльність у лісовому господарстві		3,7	8,7	7,9	6,1	4,6	2,9	1,1	5,3	5,5	1,8
		2,3	7,2	6,1	5,2	3,7	2,1	0,5	4,0	4,2	1,9
02.2 лісозаготівлі		4,4	9,2	6,2	4,2	3,7	2,3	1,6	6,5	6,5	2,1

	4,4	9,2	6,2	4,2	3,7	2,3	1,6	6,5	6,5	2,1
02.3 збирання дикорослих недеревних продуктів	0,6	-10,7	29,8	36,1	13,8	-0,4	-2,4	3,2	7,1	6,5
	0,9	-9,9	26,6	33,9	11,1	-1,0	0,7	3,1	3,9	3,0
02.4 надання допоміжних послуг у лісовому господарстві	4,6	11,6	6,7	2,5	2,8	0,1	0,0	3,6	6,6	2,0
	3,8	9,6	5,5	3,3	2,9	0,3	0,9	2,6	2,9	-0,9
03 Рибне господарство, з неї:	-19,8	9,1	11,6	-0,4	1,7	11,1	0,9	2,0	-0,2	19,6
	-25,3	8,7	9,6	-2,3	-0,2	7,8	-0,8	-0,2	-0,6	24,7
03.1 рибальство	-28,4	-4,0	-3,7	1,5	3,6	18,8	-0,1	7,2	3,9	32,3
	-31,9	-5,5	-4,1	0,2	2,2	14,2	-1,1	4,8	3,2	35,1
03.2 рибництво (аквакультура)	-12,6	18,0	34,3	-3,6	-1,2	-8,9	2,1	-4,8	-10,2	2,4
	-19,9	18,6	29,2	-6,4	-3,6	-7,9	-0,4	-6,5	-9,2	10,7

*Складено та розраховано за даними Державної служби статистики України: Рентабельність операційної та всієї діяльності підприємств за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства за 2010–2022 роки.

Що стосується розділу 02 Лісове господарство та лісозаготівлі, а також його груп підприємств, за винятком трьох років функціонування групи 02.3 збирання дикорослих недеревних продуктів, то це найбільш кризовостійкі складові первинного виробництва. Особливі успіхи були досягнуті у 2021 р.: чистий прибуток зріс усемеро (з 163 млн грн. до 1204 млн грн.) і про причини цього було висвітлено вище. Рентабельність виробництва (табл. 4) не досягала навіть двозначної цифри (варіація операційної рентабельності 1,5%:9,3%, всієї 1,0%:7,5%), але кожен рік галузь закінчувала із постійним прибутком, а отже практично усі підприємства зберігають позитивну динаміку розвитку.

На відміну від розділу 02 Лісове господарство та лісозаготівлі, розділ 03 Рибне господарство повністю протилежний. Цей розділ включає дві групи підприємств: 03.1 рибальство та 03.2 рибництво (аквакультура). Кожен рік одна із двох груп підприємств, а протягом трьох років – обидві, закінчували збитково. Фактично ця галузь є кризовонестійкою: лише три роки із дев'яти закінчили із прибутком. Відповідним чином і корелювала рентабельність виробництва: розмах варіації у системі прибуток/збиток становив операційної рентабельності розділу 11,6%/19,8%, всієї 9,6%/25,3%. По окремих групах підприємств варіація рентабельності була ще вищою і цей алгоритм розвитку буде домінувати і в майбутньому.

Особливий інтерес викликає інвестування різних груп підприємств первинного виробництва. У перші чотири роки воно характеризувалося відчутним зростанням у 3,5 рази, але після локального піку 2018 р., який становив 66,1 млрд грн., намітився відчутний спад до моменту аграрної кризи 2020 р., тобто було реалізовано інвестицій лише 76,7% від пікового показника, або 50,7 млрд грн. Післякризовий 2021 р. відзначився глобальним піком, коли було вкладено капітальних інвестицій на 38% вище, ніж у кризовий рік, у сумі біля 70 млрд грн.: тобто майже учетверо більше, ніж на початку досліджуваного періоду (табл. 5).

Такі відчутні перепади в інвестуванні різних груп підприємств первинного виробництва пов'язані з тим, що основні потоки капітальних вкладень спрямовуються на оновлення та нарощування основних засобів виробництва, впровадження нових технологій і сучасної техніки та обладнання, розвиток нових видів виробничої діяльності та розширення обсягів виробництва первинної продукції. Основними джерелами капітальних вкладень виступають чистий прибуток підприємств, амортизація основних засобів, інші засоби господарств, кредити держави і банківських установ та кошти інвестиційних фондів, зарубіжні інвестиції та міжнародна технічна допомога. Статистичні дані за 2019–2021 рр. (табл. 5) свідчать про те, що чистий прибуток підприємств і амортизаційні відрахування у сукупності (122–283 млрд грн.) у 2,4–4 рази перевищують масштаби реалізації інвестицій в основний капітал (51–70 млрд грн.). Такі високі економічні показники були досягнуті і завдяки тому, що ціни на продукцію сільського господарства з період 2013–2022 рр. виросли у 4,7 рази.

Отже сільське господарство спроможне на власній основі забезпечити оновлення основного капіталу: за 2014–2021 рр. основні засоби збільшилися у 3,2 рази (з 167,3 млрд грн. до 583,5 млрд грн.), але при цьому їх зношеність дещо підвищилася з 38,4% до 40,8%. Це свідчить про те, що в господарствах функціонує чимало будівель, споруд і техніки, у яких прострочені строки експлуатації, і вони погіршують структуру основного капіталу. До того ж практично кожне восьме підприємство, а у 2022 р. – кожне п'яте, є збитковим, а отже тут недостатньо лише коштів амортизаційного фонду для оновлення основного капіталу. Якраз такі господарства відчувають гостру потребу в додаткових інвестиціях для залучення і використання за основними напрямками вкладення.

Таблиця 5

Структура і динаміка капітальних інвестицій в аграрний сектор економіки України*, млн. грн.

КВЕД-2010	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2022 до 2014 = %
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
УСЬОГО (А=01+02+03);	18796	30155	50484	64243	66104	59130	50680	69966	51356	273,2
З нього:										
01 Сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних з ними послуг, з неї:	18176	28983	49498	63263	65560	59333	50146	68021	49550	272,6
01.1 вирощування однорічних та дворічних культур	13203	21297	40996	54037	52694	45302	39590	54691	39130	296,4
01.2 вирощування багаторічних культур	421	544	831	912	1410	1037	763	1154	747	177,4
01.3 відтворення рослин	62	31	42	86	31	46	70	48	33	53,2
01.4 тваринництво	3474	6086	6154	6929	9626	10271	9275	9641	8170	235,2
01.5 змішане сільське господарство	72	168	291	331	398	338	260	423	299	276,4
01.6 допоміжна діяльність у сільському господарстві та післяурожайна діяльність	942	856	1181	964	1342	2188	1146	2029	к/с	215,4
01.7 мисливство, відловлювання тварин та надання пов'язаних із ними послуг	к/с	к/с	к/с	к/с	к/с	151	43	6	к/с	...
02 Лісове господарство та лісозаготівлі, з неї:	380	784	768	767	959	546	459	1407	1443	379,7
02.1 лісівництво та інша діяльність у лісовому господарстві	66	120	138	156	217	187	142	393	291	440,9
02.2 лісозаготівлі	275	602	585	551	676	341	297	986	1136	413,1
02.3 збирання дикорослих недревних продуктів	0,3	0,5	0,1	0,1	0,1	0,1	-	0,8	0,5	166,7
02.4 надання допоміжних послуг у лісовому господарстві	38	62	44	59	66	18	20	28	16	42,1
03 Рибне господарство, з неї:	27	31	54	54	57	31	29	538	362	1340,7
03.1 рибальство	15	12	32	16	16	13	к/с	332	330	2200,0
03.2 рибництво (аквакультура)	12	19	22	38	41	18	к/с	206	32	266,7
Довідково:										
Основні засоби: сільське господарство, мисливство та зв'язані з ними послуги, млн. грн.	167283	205575	264859	335302	399526	460475	530721	583508	н/д	348,8
Знос основних засобів, %	38,4	37,8	36,9	35,4	35,1	38,0	39,9	40,8	н/д	2,4
Валова продукція сільського господарства, 1990 р.= 100%	92,6	88,2	93,8	91,7	99,2	100,6	90,4	103,4	78,6	-14,0
Прибуток чистий, млн. грн.	21391	101894	89789	68240	70420	92840	81465	237606	84822	396,5
Амортизація, млн. грн.						38205	40746	45898	н/д	...
Прибуткові підприємства, %	84,9	88,9	88,4	86,7	86,7	83,4	82,9	88,7	78,5	-6,4
Індекс цін на продукцію сільського господарства, %	145,1	166,0	107,6	111,8	104,4	86,6	153,6	116,7	100,1	-45,0

*Складено та розраховано за даними Державної служби статистики України: Капітальні інвестиції підприємств за видами економічної діяльності в 2010-2022 рр.; Наявність і рух матеріальних активів за 2010–2021 рр.

Що стосується використання інвестицій за видами економічної діяльності, то в сільському господарстві склалася наступна ієрархія (2021 р.): 01.1 вирощування однорічних та дворічних культур (80,4%), 01.4 тваринництво (14,2%), 01.6 допоміжна діяльність у сільському господарстві та післяурожайна діяльність (3,0%), 01.2 вирощування багаторічних культур (1,7%). Це повністю співпадає з масштабами виробництва та реалізації продукції цими видами економічної діяльності: з 891 млрд грн. продукції сільського господарства (2021 р.) 01.1 реалізувало 785 млрд грн. (88,1%), 01.4 – 75 млрд грн. (8,4%), 01.6 – 18,4 млрд грн. (2,1%), 01.2 – 6,4 млрд грн. (0,7%). Отже масштаби економічної діяльності повністю корелюють з напрямками спрямування та масштабами освоєння інвестиційних ресурсів.

Викликає значний інтерес і різке посилення інвестиційної діяльності у 2021 р. порівняно з попереднім роком: у розділі 02 Лісове господарство та лісозаготівлі з 459 млн грн. до 1407 млн грн., тобто утричі більше, а у розділі 03 Рибне господарство з 29 млн грн. до 538 млн грн., тобто у 18,5 рази більше. Причини ситуації були проаналізовані вище.

На особливу увагу заслуговує динаміка і структура капітальних інвестицій за основними напрямками вкладання (табл. 6). Напрями вкладання інвестиційних ресурсів поділяються на два основних (у матеріальні і нематеріальні активи) та шість (чотири плюс два) диференційованих (часткових). Якщо загалом обсяги інвестицій у досліджуваному періоді збільшилися на 272,5% і дещо менше у матеріальні активи (267,9%), то в нематеріальні – у 15,2 рази. Серед матеріальних активів лідерство тримають напрям «вкладення інвестицій у машини та обладнання» 285,6% (частка інвестицій збільшилася з 64,2% і становила у кінці досліджуваного періоду 67,3%) і напрям «у будівництво та перебудову будівель» 224,1% (частка зменшилася з 22,1% до 18,1%), але практично удвічі менше за напрямом «в існуючі будівлі та споруди» 125,5% (відповідно 1,8% та 0,8%) та різко зменшилося вкладання інвестицій за напрямом «у землю» 65,1% (відповідно 0,5% та 0,1%). Розподіл інвестицій за напрямками вкладання свідчить, що аграрні підприємства перш за все орієнтуються на технічну модернізацію діючого сільськогосподарського виробництва та освоєння нових інноваційних технологій вирощування продукції, а вже потім на спорудження нових і реконструкцію діючих виробничих будівель та споруд.

Що стосується нематеріальних активів, то їхня частка в структурі капітальних інвестицій збільшилася у досліджуваному періоді з 0,4% до 2,1% (у 15,2 рази за абсолютними показниками), але значно зменшилася за напрямом «у концесії, патенти, ліцензії, торговельні марки і аналогічні права» (з 0,048% до 0,003%) і практично збереглася за напрямом «у придбання програмного забезпечення» (на рівні 0,125%). Пояснення такому «парадоксу» знаходиться, на нашу думку, у визначенні вказаних активів. Зокрема, під нематеріальними активами в пункті 6 частини першої статті 46 Закону України «Про запобігання корупції» розуміються об'єкти права інтелектуальної власності, що можуть бути оцінені в грошовому еквіваленті (патент на винахід, корисну модель, ноу-хау, промисловий зразок, права на топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, торгову марку чи комерційне найменування, авторське право тощо), а також право на використання надр чи інших природних ресурсів тощо. Під нематеріальним активом слід також розуміти ліцензії на право користування об'єктами інтелектуальної власності, що належать суб'єкту декларування або члену його сім'ї. Отже, унаслідок того, що в табл. 6 акцентується увага на промислових видах нематеріальних активів, а сільськогосподарські види (сорт рослин) не згадуються, які є основними для аграрного сектора, тому мало місце різке зменшення їх частки. Отже, основне навантаження у попередньому абзаці полягає у наступному: неважливо хто звітується, але оскільки у нематеріальних активах відсутні сільськогосподарські (сорт рослин) активи, а мають місце лише промислові види, то це і є основна причина, що унаслідок цього відбулося різке зменшення їх частки в табл. 6.

Таблиця 6

Динаміка і структура капітальних інвестицій у сільське господарство України*, тис. грн.

Роки	Капітальні інвестиції, усього	У тому числі:							
		Капітальні інвестиції у матеріальні активи	з них:				Капітальні інвестиції у не матеріальні активи	з них:	
			у землю	В існуючі будівлі та споруди	У будівництво та перебудову будівель	У машини та обладнання		У концесії, патенти, ліцензії, торговельні марки і аналогічні права	У придбання програмного забезпечення
2014	18175515	18106866	86972	329025	4011595	11668847	68649	8762	22659
2015	28983114	28813268	51658	986240	5558539	19324763	169846	3823	22622
2016	49497718	49231555	95392	572194	7452890	37676540	266163	2498	34557
2017	63262939	62664514	152568	400210	9648129	48433030	598425	10783	49632
2018	65559593	64252982	192955	2162597	12152795	44844023	1306611	5226	56493
2019	59332931	57936339	316584	1085572	11988236	37537085	1396592	41170	38298
2020	50145943	49255915	271439	615575	10154498	32657260	890028	5647	43582
2021	68021358	66341332	179483	1080375	12253169	46586730	1680026	9765	103979
2022	49550064	48504647	56692	412697	8989602	33336561	1045417	1342	62413
2022 : 2014=%	272,5	267,9	65,1	125,5	224,1	285,6	1522,8	15,3	275,4
2014 = %	100	99,6	0,5	1,8	22,1	64,2	0,4	0,048	0,125
2022 = %	100	97,9	0,1	0,8	18,1	67,3	2,1	0,003	0,126

* Складено та розраховано за: : Капітальні інвестиції підприємств за видами економічної діяльності в 2010–2022 рр.

Висновки. Розвиток розділів і груп підприємств первинного виробництва проходить у складних умовах, що включають періоди аграрних криз, які чергуються з низкою локальних спадів і підйомів, й завершуються етапом воєнного стану та супроводжуються посиленням турбулентності у зовнішньому і внутрішньому середовищі. У цьому зв'язку сталий розвиток різних груп суб'єктів господарювання первинного виробництва визначається через кризовостійкість їх підприємницької діяльності та отримання сталих економічних результатів на досліджуваному періоді часу, зокрема: виробництва та реалізації продукції, отримання чистого прибутку, рентабельності операційної і всієї. Стабільних позитивних результатів господарювання у досліджуваному періоді 2014-2022 рр. досягли наступні групи підприємств: 01.1 вирощування однорічних та дворічних культур; 01.3 відтворення рослин; 01.4 тваринництво і весь розділ 02 Лісове господарство та лісозаготівлі

Водночас кризовонестійкими, але за різного періоду часу були наступні групи підприємств: 01.7 мисливство, відловлювання тварин та надання пов'язаних із ними послуг – 9 збиткових років; розділ 03 Рибне господарство – 6 збиткових років, з них: 03.1 рибальство – 4 роки та 03.2 рибництво (аквакультура) – 7 років; 01.5 змішане сільське господарство і 01.6 допоміжна діяльність у сільському господарстві та післяурожайна діяльність – по 5 років кожна; 01.2 вирощування багаторічних культур – один (2022) рік. Остання (01.2) група підприємств опинилася у групі кризовонестійких тільки в умовах воєнного стану. Це пояснюється тим, що істотно зменшилася площа земель, зайнятих під багаторічними культурами, унаслідок окупації значної частини з них й відповідного зменшення обсягів вирощування та реалізації урожаю.

Для забезпечення сталого розвитку підприємств у повоєнний період необхідно буде відродити їх потенціал до довоєнних розмірів за рахунок гуманітарного розмінування замінованих територій та введення цих земель у господарський обіг, провести інноваційно-технологічну модернізацію, автоматизацію і цифровізацію аграрних господарств, забезпечити перехід до розумного землеробства (включає інтернет речей, комп'ютерний зір і штучний інтелект) й землеробства в закритому просторі (indoor farming), що сприятиме ефективному використанню часу та ресурсів і зниженню втрат врожаю. Впровадження роботів і дронів знижуватиме рівень ручної праці та підвищуватиме ступінь автоматизації ферм, також доцільне їх використання при зборі фруктів, знищенні бур'янів, дощуванні городніх і садових культур. Ці та інші агротехнологічні інновації сприятимуть підвищенню кризовостійкості розвитку різних підприємств первинного виробництва.

Бібліографія

1. Герасимів З. М. Проблемні аспекти розвитку сільського господарства. Економіка і суспільство. 2017. № 9. С. 162–165.
2. Шуст О. А., Свиноус І. В., Ібатуллін М. І., Сіра Ю. В., Артимонова І. В. Організаційно-економічні засади функціонування молочного скотарства в умовах воєнного стану в Україні. Продовольчі ресурси. 2023. Т. 11. № 20. С. 265–273. <https://doi.org/10.31073/foodresources2023-20-26>.
3. Ібатуллін М. І., Артимонова І. В., Свиноус Н. І., Сіра Ю. В. Економічні аспекти функціонування ринку молока та молокопродуктів в умовах запровадження військового стану. Інноваційна економіка. 2022. № 2–3. С. 5–10. <https://doi.org/10.37332/2309-1533.2022.2-3.1>.
4. Радько В. І. Підвищення стійкості виробників продукції молочного скотарства: теорія, діагностика та функціональне забезпечення. К.: НУБіП, 2018. 384 с.
5. Дмитрієва В. А. Ефективність сільського господарства України: порівняльний аналіз в розрізі країн. Modern Economics. 2021 № 26. С. 37–43. [https://doi.org/10.31521/modecon.V26\(2021\)-06](https://doi.org/10.31521/modecon.V26(2021)-06).
6. Salazar O., Rojas C., Baginsky C., Boza S., Lankin G., Muñoz-Sáez A., Pérez-Quezada J., Pertuzé R., Renwick L. L. R., Székács A., Altieri M. Challenges for agroecology development for the

building of sustainable agri-food systems. *Int. J. Agric. Nat. Resour*, 2020, № 47 (3), 152–158. <http://dx.doi.org/10.7764/ijanr.v47i3.2308>.

7. Dmytriieva V., Sviatets Yu. Turning points in agriculture development in Ukraine: results of analysis on the base of purified data. *Agricultural and Resource Economics*, 2021, № 7 (1), 5–21. <https://doi.org/10.51599/are.2021.07.01.01>.

8. Nigatu G., Adjemian M. A wavelet analysis of price integration in major agricultural markets. *Journal of Agricultural and Applied Economics*, 2020, vol. 52 (1), P. 117–134. <https://doi.org/10.1017/aae.2019.35>.

9. Самарець Н., Нужна С. Формування аграрної складової українського товарного експорту. *Економіка. Екологія. Соціум*. 2019. № 3. С. 34–47. <https://doi.org/10.31520/2616-7107/2019.3.1-4>.

References

1. Herasymiv, Z. M. (2017). Problemni aspekty rozvytku silskoho hospodarstva. [Problem aspects of agricultural development]. *Ekonomika i suspilstvo*. [Economy and society]. Issue 9. P. 162–165. [in Ukrainian].

2. Shust, O. A., Svynous, I. V., Ibatullin, M. I., Sira, Yu. V., Artimonova, I. V. (2023). Orhanizatsiino-ekonomichni zasady funktsionuvannia molochnoho skotarstva v umovakh voiennoho stanu v Ukraini. [Organizational and economic principles of the functioning of dairy farming in the conditions of martial law in Ukraine]. *Prodovolchi resursy*. [Food resources]. Vol. 11. № 20. P. 265–273. <https://doi.org/10.31073/foodresources2023-20-26>. [in Ukrainian].

3. Ibatullin, M. I., Artimonova, I. V., Svynous, N. I., Sira, Yu. V. (2022). Ekonomichni aspekty funktsionuvannia rynku moloka ta molokoproduktiv v umovakh zaprovadzhennia viiskovoho stanu. [Economic aspects of the functioning of the milk and milk products market in the conditions of the introduction of martial law]. *Innovatsiina ekonomika*. [Innovative economy]. № 2–3. P. 5–10. <https://doi.org/10.37332/2309-1533.2022.2-3.1>. [in Ukrainian].

4. Radko, V. I. (2018). Pidvyshchennia stiikosti vyrobnykiv produktsii molochnoho skotarstva: teoriia, diahnostyka ta funktsionalne zabezpechennia. [Increasing the sustainability of producers of dairy products: theory, diagnostics and functional support]. K.: NULES. 384. [in Ukrainian].

5. Dmytriieva, V. A. (2021). Efektyvnist silskoho hospodarstva Ukrainy: porivnialnyi analiz v rozrizi krain. [Effectiveness of agriculture in Ukraine: a comparative analysis by country]. *Modern Economics*. № 26. P. 37–43. [https://doi.org/10.31521/modecon.V26\(2021\)-06](https://doi.org/10.31521/modecon.V26(2021)-06). [in Ukrainian].

6. Salazar, O., Rojas, C., Baginsky, C., Boza, S., Lankin, G., Muñoz-Sáez, A., Pérez-Quezada, J., Pertuzé, R., Renwick, L. L. R., Székács, A., Altieri, M. Challenges for agroecology development for the building of sustainable agri-food systems. *Int. J. Agric. Nat. Resour*, 2020, № 47 (3), 152–158. <http://dx.doi.org/10.7764/ijanr.v47i3.2308>.

7. Dmytriieva, V., Sviatets, Yu. Turning points in agriculture development in Ukraine: results of analysis on the base of purified data. *Agricultural and Resource Economics*, 2021, № 7 (1), 5–21. <https://doi.org/10.51599/are.2021.07.01.01>.

8. Nigatu, G., Adjemian, M. A wavelet analysis of price integration in major agricultural markets. *Journal of Agricultural and Applied Economics*, 2020, vol. 52 (1), pp. 117–134. <https://doi.org/10.1017/aae.2019.35>.

9. Samarets, N., Nuzhna, S. (2019). Formuvannia ahrarnoi skladovoi ukrainskoho tovarnoho eksportu. Formation of the agrarian component of Ukrainian commodity exports. *Economy. Ecology. Society*. Issue 3. P. 34–47. <https://doi.org/10.31520/2616-7107/2019.3.1-4>. [in Ukrainian].